

HANA BLAŽKOVÁ

Anyag a jó könyvhöz¹

AZ IRODALMI SZÍNPAD KÖZÖS ANYAGAI

A Covid-járvány felfedte az irodalom gazdasági és anyagi szintjét. A nyersanyagok, a pénz és a termékek áramlásának megváltozásával a könyvpiac is átalakult az erőviszonyok. Miként függ össze a gazdasági és energetikai válság által jelenleg sújtott könyvpiaccal az olvasás és az átfogó társadalmi művelődés támogatása?

A pandémia pozitív következményei közé kétségkívül az is hozzátartozik, hogy beszélni kezdtek a könyvpiac anyagságáról. Létrejött a Platforma Knihex elnevezésű szakmai szerveződés, amely a későbbiek során átalakult a Kis Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületévé (AMANAK), és a média következetesebben kezdte megkülönböztetni a kiadói óriáscégeket és a kisebb vállalkozásokat. A kilátások azonban egyáltalán nem rózsásak. Amikor Laurent Binet-t tavaly a prágai Svět knihy (Könyvek világa) nemzetközi könyvvásáron megkérdezték, készül-e könyvet írni a Covidról, azt válaszolta, hogy inkább nem, mert az olyan téma, ami senkit sem szórakoztat. Hasonló a helyzet, ha valaki a járvány idején a könyvpiacról ír: örökösen ugyanazok a tények ismétlődnek, a különbség közöttük csak annyi, hogy ezek hónapról hónapra egyre pesszimistább távlatokat sejtetnek. Míg a pandémia kezdetén a világtól való elszakadás okozta megkönnyebbülés miatt optimista hangulat uralkodott, nőtt a könyvek iránti kereslet, addig manapság talán csak az áremelkedés óvhatja meg, hogy osztozzék az olcsó fűtőanyag hányattatásaiban.

A papír adagolása?

Az árak emelkedését mindenekelőtt a meghatározó nyersanyag, a papír hiánya okozta. A kialakult válság ismert okai közé nemcsak a Kínából induló konténeres szállítások visszafogása (és a fuvardíjak általános emelkedése) tartozik, hanem például a cellulóz iránti kereslet megugrása is; ez az alapanyag nemcsak papír gyártásához használatos, hanem maszkok és egyéb higiéniai cikkek előállításához is. Egyes gyártósorok viszonylag gyorsan átálltak csomagolóanyagok előállítására, amelyekre az internetes kereskedelem fellendülésének hatására egyre nagyobb igény mutatkozott. A kartongöngyöleg azután olyan mennyiségben zúdult a szelektív hulladékgyűjtőbe, amit a jelenlegi feltételek között már képtelenség újrahasznosítani. Úgyhogy papírunk ugyan nincs, viszont tömérdek papírhulladékot termelünk, és ez arra vár,

¹ The project is co-financed by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through Visegrad Grants from International Visegrad Fund. The mission of the fund is to advance ideas for sustainable regional cooperation in Central Europe. This publication is the part of the project "RETURN TO THE FUTURE - art, culture and new media in Central Europe after the pandemic". / A projekt a cseh, a lengyel, a magyar és a szlovák kormány közös támogatásával jött létre a Nemzetközi Visegrádi Alap pályázata keretében. Az Alap küldetése az, hogy elősegítse a fenntartható regionális együttműködés eszméit Közép-Európában. A fenti közlés a „Vissza a jövőbe – művészet, kultúra és új média a Közép-Európában a világjárvány után” című projektum része.

hogyan valaki kitalálja, hogyan lehetne feldolgozni. A pandémiával kapcsolatos okokat az ukrainai háború nyomán továbbiak súlyosbították: Oroszország az európai piacon nem elhanyagolható beszállító volt, s a könyvek előállításai költségeire természetesen a növekvő energiaárak is hatással vannak.

A kiadók egymással harcolnak a nyomtatásért, megnőtt a könyvek nyomtatásának átfutási ideje: a korábbi egy hónapról háromra szökött fel. A nyomtatás költségei megkétszereződtek, ami óhatatlanul érvényesül a pultokra kerülő kötetek árában. A könyvpiac anyagisága olyasmi volt, amit hosszú időn keresztül mellőztünk, a papírhány különösen a szocialista gazdaság központi tervezésével kapcsolatosan említődött, s azzal összefüggésben, hogy ellenőrzik, mit nyomtatnak ki, vagyis a cenzúra kapcsán. A novemberi fordulatot, azaz a rendszerváltozást követően papírhányának már nem szabadna előfordulnia. A kapitalizmus kereslet és kínálat egyensúlyba kerülését ígerte, ám a pandémia megmutatta, hogy ha válság következik be, amelyik a termelés vagy a szállítás akármelyik láncszemét felpattintja, azt valamennyien megérezzük. Habár senkit sem fognak cenzúrázni, a könyvpiac erőviszonyaira mégis hosszantartó hatást gyakorolhat.

Művészet és nyereség között

Az egyik lényeges tényező, amelyet ez a helyzet felfed, az a könyvpiac és a gazdaság egészének működése közötti szoros kapcsolat. Miként azt a folyóiratunknak ebben a számában közölt beszélgetésben Anna Štičková² említi, az irodalom a viszonylag legkevésbé támogatott művészeti ágak közé tartozik. Az energia árának emelkedése kétségkívül érinti a színházat és a képzőművészetet is, ám az esetek többségében ezek az ágak nem függenek annyira a piaci helyzettől, mint épp az irodalom. A pandémia idején gyökeresen megváltozott a nyersanyagok, a pénz és a termékek hosszú idő alatt kialakult áramlása, és ez alapvetően befolyásolta a könyvek piacát. Míg korábban az idő megtakarítása végett léteztek a könyvek előállításának úomunkálataira kialakított gyártószorokkal felszerelt hajók, ahol Európába tartva elvégezték ezeket a műveleteket, manapság inkább az üzemanyagokon és a nyersanyagokon takarékoskodnak. Találkoztam olyan nyomdással, aki szerint a jövőben alább kell majd hagynunk a könyvek minőségével szemben támasztott igényeinken. Lehetséges, hogy ismét ugyanazoknak a köteteknek kétféle kiadásaival fogunk találkozni: az egyik fajta a szegényeknek, a másik a tehetőseknek készül majd, miként az a két világháború közötti időszakban volt.

A könyvpiac összefonódása a gazdaság más ágazataival az állami támogatás körülményesebb módzatait vonja maga után. Amennyiben a művészek státuszáról esik szó, napjainkban nehéz eldönteni, ki tarthat rá igényt, és ki nem. Továbbá nem csupán a könyvszakma egyes válfajainak definiálásáról van szó, hanem magának az irodalomnak az osztályozásáról is. Ha megnézzük azt az időszakai hírlevelet, amelyet a Cseh Könyvterjesztők és Kiadók Szövetsége (SČKN) tesz közzé, megállapíthatjuk, hogy hétről hétre felfoghatatlanul nagy mennyiségű könyv jelenik meg, amelyek minősége igencsak eltérő. Igen ám, de hol húzódik az a bizonyos mágikus határvonal, amelyik a minőségi irodalom és a hitvány művek között húzódik? Ha a művészileg értékes alkotások néha képesek is nyereséget termelni, miként kellene elosztani a kulturális minisztérium támogatásait?

² Ana Štičková az AMANAK társalapítója.

Az ökoszisztéma támogatása

Az infláció és az energiahordozók árának elszabadulása mellett valószínűleg az irodalmi művek és általában a kulturális cikkek lesznek az elsők, amelyeken a családok takarékoskodni kezdenek. Különösen, ha a könyvek drágulása az eddigi ütemben folytatódik. A helyzetet nem enyhítené a könyvek kiadásának esetleges támogatása sem, mivel csak kevesen engedhetik meg majd maguknak a könyvvásárlást. Tartok tőle, hogy ebben az esetben a végső felhasználóknak, vagyis az olvasóknak szánt kedvezmények sem segíthetnek, az olyanok például, mint a könyvkiadói szövetség által az iskoláknak felajánlott kedvezményes kuponok. Azzal kell számolnunk, hogy az irodalom a társadalom egy része számára egyszerűen megfizethetetlen lesz.

Megoldást jelenthetne egyes intézmények, mint a könyvtárak, az iskolai könyvtárak vagy a helyi könyvkereskedések támogatása, ám ez bátorságot igényel, mert rendszerszintű beavatkozással járna. És egyfajta képzelőerőt. Azon a vitán, amelyet szeptember 5-én a Václav Havel Könyvtárban rendezett az AMANAK, Jan Jiterský, a kulturális minisztérium munkatársa felhozta azokat a jól ismert érveket, melyek szerint az olvasás támogatásához mindenekelőtt olyan pedagógusokra van szükség, akiket érdekel az irodalom. Egyáltalán nem kívánnám bagatellizálni a tanárok személyes kvalitásait, másfelől viszont ez nem az a jellegű gondolkodásmód, amit egy minisztériumi tisztviselőtől hallani szeretnénk.

Tisztességes könyvgazdálkodást

Kétségtelen, hogy felülvizsgálatra szorul a „gondos gazda alaposságának” kitétele, amit az utóbbi években az államigazgatásban csaknem kizárólag gazdasági értelemben használnak. Így például a könyvtáraknak, iskoláknak és más intézményeknek legfőképpen a termékek árát kell figyelembe venniük, nem pedig például azt, hogy az elosztást végző szervezet rendben kifizette-e a kiadót. Ugyanakkor a gondos gazda körülmekintését legfőképpen magának az intézménynek a logikája kellene, hogy vezérelje. Amennyiben az iskola egyik legfontosabb küldetése, hogy kiegyenlítse a szociális különbségeket, és lehetővé tegye a társadalomban a szociális átjárhatóságot, úgy az oktatási minisztérium politikájának főleg a cél elérését szolgáló stratégiára kellene összpontosítania. A kulturális minisztériumnak hasonlóképpen egyfelől biztosítania kellene a kultúra elérhetőségét a lakosság legszélesebb rétegei számára, másfelől a művészeknek és a művészeti szféra egészének stabil környezetet kellene teremtenie az alkotáshoz. Az irodalomnak (és nyilván más ágazatoknak is) ebben a gazdaságilag bizonytalan helyzetben kiváltséggal az jelentene segítséget, ha hosszabb távra, legalább néhány évre előre tervezhetné meg tevékenységét, nem pedig egyik évről a másikra, miként az eddigiekben volt.

A művészek státuszáról folytatott eszmecserenek a figyelmet az egyes megjelenésekről (könyvekéről vagy folyóiratokról) magára az irodalmi szintérre kellene áttelelnie. Márpedig az ugyanolyan összefüggések hálózák be, mint a globális gazdasági rendszert. Amennyiben tehát támogatni kívánjuk az olvasókat, azt nem tehetjük meg a kiadókat, könyvkereskedelmet, könyvtárakat (beleértve az iskolai könyvtárakat is) felölő funkcionális infrastruktúra nélkül. A lelkes egyének ugyan fontosak, ám a jó irodalom az irodalmi szintér egészének anyagából születik meg, nem csupán csak a felvilágosult individuális gondolatokból.

HOLKA LÁSZLÓ fordítása